

ZBIORY ARCHIWALIÓW W BIBLIOTECE BOGUMIŁA RUDOLFA TSCHAMMERA W CIESZYNIE JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ POLSZCZYZNY CIESZYŃSKIEJ

JANA RACLAVSKÁ

ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE BOGUMIŁ RUDOLF TSCHAMMER LIBRARY IN CIESZYN AS A SOURCE FOR RESEARCH ON THE CIESZYN POLISH LANGUAGE

ABSTRACT *This article presents a selection of old Polish prints and manuscript texts held in the Bogumił Rudolf Tschammer Library in Cieszyn. The 18th and 19th century archives from the Lutheran clergy are rich material for the study of regional Polish, especially religious language. The nucleus of today's collection was the church library, founded in the early days of the Church of Jesus at the Higher Gate in Cieszyn (1709). The book collection was greatly expanded by a gift made by the lawyer B. R. Tschammer and the noble Bludowski family (18th century). The library contains works by protestant clergymen, representatives of the nobility, teachers and regional writers. The Tschammer Library was the first public library in Cieszyn. Today, the B. R. Tschammer Library and Archive functions as part of the Museum of Protestantism.*

KEY WORDS *Tschammer Library in Cieszyn, Polish language in Cieszyn Silesia, protestant literature*

CONTACT *University of Ostrava, Ostrava; jana.raclavska@osu.cz*

1 / WSTĘP

Badania regionalnych odmian polszczyzny, a zwłaszcza ich historii, nastrocza niemałe problemy ze względu na bazę materiałową. Jeśli skupimy się na dziejach polszczyzny cieszyńskiej, to nie umknie naszej uwadze fakt, że jej historia faktycznie rozpoczyna się na początku XVIII wieku, co wiąże się z częściowym przyznaniem praw wyznaniowych protestantom cieszyńskim i pozwoleniem na budowę tzw. Kościoła Łaski w Cieszynie (1707 r.). Idee szerzone przez Marcina Lutra przeniknęły na Śląsk Cieszyński już w wieku XVI, zyskując tutaj wielu zwolenników. Nosicielami nowych idei stali się książęta: Kazimierz II wywodzący się z polskiego rodu Piastów (1477–1528) i jego wnuk Waclaw III Adam (1528–1579), który przyjął protestantyzm i uczynił wyznanie augsburskie oficjalnym w Księstwie Cieszyńskim (Sosna 2015: 37). W 1568 r. w celu uporządkowania stosunków w Księstwie Waclaw Adam wydał *Porządek kościelny*,¹ dopełniony już po jego śmierci przez wdowę Katarzynę Sydonię o *Porządek szkolny* (1584), na podstawie którego poddani mieli przywilej posyłania swych dzieci na naukę do ewangelickich szkół przykościelnych. W Księstwie było ich wówczas (XVI w.) pięćdziesiąt, dzięki czemu uczniowie mogli zdobywać wiedzę w języku ojczystym – polskim. Rzeczywistość ta miała wpływ na stopniowe zainteresowanie się książką polską mniej zamożnej ludności cieszyńskiej. W tym czasie zaczęły docierać do czytelników pozycje polskie, np.: *Postylla domowa* Marcina Lutra, wydana w Królewcu w 1574 r., *Biblia Gdańska*, *Postylla Samuela Dambrowskiego*, zbiory kazań Grzegorza z Żarnowca i Adama Gdacjusza. Znana też była twórczość Jana Kochanowskiego, którego pieśni znalazły się później w kancjonałach cieszyńskich. O obecności książki w domach Cieszynian świadczą notatki rodzinne wpisywane na marginesach ksiąg nabożnych (Picha 2016: 45).

2 / TWÓRCZOŚĆ PIERWSZYCH DUCHOWNYCH PROTESTANCKICH W CIESZYNIE

Duszpasterze ewangelicy sprowadzeni z okolic Kluczborka do otwartego w r. 1709 cieszyńskiego kościoła rozumieli swoje posłannictwo jako szerzenie ewangelii w języku zrozumiałym dla tutejszego ludu i konieczność dostarczenia cieszyńskim ewangelikom książek napisanych w ich języku, drukowanych czcionką gotycką. Sztuczne niejako utrzymywanie czcionki gotyckiej na Śląsku Cieszyńskim wynikało z dążenia Habsburgów do ograniczania czy utrudniania dostępu do polskiej książki. W szkołach cieszyńskich uczono pisma gotyckiego, którym były drukowane XVI-wieczne książki polskie. Nowsze polskie pozycje natomiast były już drukowane czcionką łaćnińską. W Cieszyńskim trwała szwabacha do 1848 roku, kiedy pierwsze polskie pismo „Tygodnik Cieszyński” zaczęto drukować alfabetem łaćnińskim. Schwabacha utrudniała odbiór nowych polskich dzieł czytelnikom cieszyńskim, przyczyniła się jednak do wielowiekowego czytania pisarzy XVI wieku, co wpłynęło na kształtowanie się tutejszej polszczyzny, zawierającej wiele dawnych polskich elementów zarówno w systemie gramatycznym, jak i w słownictwie (Kadłubiec 1992: 449–450).

Jednym z pierwszych pastorów protestanckich w Cieszynie, który wpisał się w krąg krzewicieli oświaty i zainicjował działalność wydawniczą w języku tutejszej ludności i zażytej grafii,

1 Oryginał tego dokumentu znajduje się w Bibliotece Tschammera (dostęp: <https://eog.kc-cieszyn.pl/cieszynskie-dziedzictwo-pismienne/biblioteka-i-archiwum-im-tschammera-przy-parafii-ewangelicko-augsburskiej-w-cieszynie/> [cyt. 2022-04-29]).

był Jan Muthman (28. 8. 1685 – 29. 9. 1747) (Raclavská 2018: 150). Znany jest przede wszystkim jako autor pierwszej polskiej pozycji przeznaczonej dla czytelnika na Śląsku Cieszyńskim pt. *Wierność Bogu y cesarzowi czasu powietrza morowego należąca...*, drukowana w Brzegu w 1716 r. (Muthman 1716). Jan Muthman reaguje w swym dziele na tragiczne w skutkach zjawisko zarazy dżumy. Nawołuje w niej zwłaszcza do cnotliwego i bogobojnego życia, przestrzega przed zabobnem, praktykami czarodziejскими i umieszcza w swej książce modlitwy i pieśni nabożne szczególnie przydatne na czas zarazy. Druga część dzieła zawiera streszczenia zaleceń urzędów cesarskich, których należało przestrzegać w czasie epidemii. Podczas lektury to, czego jednak nie powinno się przeoczyć, to deklaracja, którą autor umieszcza w przedmowie do czytelnika: Sposób pisania mego, albo stylus, lekka jest polszczyzna, niekiedy według zwykłości terażniejszych Słuchaczow moich accomodowana, bo nie uszom piszę, ále sercu... (Muthman 1716: 4).

Autor wyraźnie zaznacza tym samym fakt pewnej odmienności języka jego słuchaczy (Cieszynian) od ówczesnej polszczyzny ogólnej.

Bliskim współpracownikiem Jana Muthmana był pastor Samuel Ludwik Zasadus, pochodzący również z Dolnego Śląska ze wsi Komorzno pod Byczyną. On również zrozumiał potrzebę pisania książek w języku wiernych i w swej działalności publikacyjnej był bardziej aktywny niż Muthman. Druki obu pastorów można dziś znaleźć w Bibliotece Tschammera. Są to Jana Muthmana *Odnowienie przymierza chrztu świętego (albo związki z Bogiem) ku każdodziennnej pobożności z różnymi sentencjami pociesznymi z Biblijej świętej i niektórymi modlitwy*, która wyszła w Brzegu ok. 1718 r. i stanowi zbiór modlitw i pieśni nabożnych oraz następną pozycją: *Sto Reguł Żywotá, Ktore Káždy Chrześciánin [...] Powolno czytác, Pilnie uważác, á Pobożnie wykonywác ma* z roku 1720.² Książeczka rzeczywiście zawiera sto zaleceń dla wiernych, którymi powinni się kierować i według których żyć. We wstępie autor przyznaje, że podobne teksty powstały wcześniej w języku niemieckim, ale ponieważ wychodzą z ogólnych prawd bożych, dlatego zasad tych powinien przestrzegać każdy chrześcianin w codziennym życiu. Muthman przedstawia treść swej książki następująco:

Reguły náśládujące od wielu lat, ná rożnych mieyscách, w języku niemieckim, dla zbudowania práwego Chrześciánstwa, wydrukowane są. Zakon Bogá żywego iest ono zrzodło, z ktorego są wyczerpane. Mogá tedy byđz pochodnią, dla jaśniejszey znáomości drog Bożych: práwidłem, dla pewniejszego wykonania biegu naszego; a Zwierciádem, dla obaczenia á doświadczenia sámeego siebie... (Muthman 1720: Wstęp).

Następca Muthmana w roli duchownego Kościoła Łaski w Cieszynie, Samuel Ludwik Zasadus, był niezwykle płodnym pisarzem. Oprócz własnej twórczości zajmował się tłumaczeniami tekstów religijnych z niemieckiego na polski i wydawaniem książek.³ Większość jego dzieł

2 Pełny tytuł omawianej pozycji brzmi: *Sto Reguł Żywotá, ktore káždy Chrześciánin przy początku albo skończeniu káżdego tydnía, Dla świętego przedsięwzięcia, Doświadczenia á polepszenia á Po używaniu ś. wieczery dla codziennego Záchowania odnowionego przymierza Chrztu świętego; Powolno czytác, Pilnie uważác, á Pobożnie wykonywác ma. Z przydatkiem: Modlitwy do p. Jezusá, á historyey o pobożnym dzieięciu.*

3 Zasadus uczęszczał do gimnazjum w Oleśnicy, następnie studiował na uniwersytecie w Wittenberdze i Jenie. W 1721 roku został powołany do Kościoła Łaski w Cieszynie na stanowisko piątego kaznodziei. Po wypędzeniu z Cieszyna w wyniku oskarżenia o petyzm Zasadus przebywał przez niecały rok w Saksonii. W połowie roku 1731 przeniósł się do Strassfurtu w Turynii, gdzie spędził dziesięć lat. Dopiero w 1742 r. hrabia Karol Erdman Henckel-Donnersmarck ściągnął znanego kaznodzieję do zboru w Tar-

związanych jest z działalnością duszpasterską na Śląsku Cieszyńskim. Wśród jego spuścizny literackiej znajdującej się w Bibliotece Tschammera wymieńmy wydane w Brzegu pozycje: *Droga do Nieba, to jest: Nauka krótka z Katechizmusa* (1723), *Mleczna Potrawa Duchowna* (1724), *Nowy, Pana naszego Jezusa Krystusa, Testament* (1725)⁴ i pojawiająca się w tym samym roku pozycja *Wykład na Dziesięcioro Boże Przekazanie*. W 1730 roku ukazały się *Kazania Pokutne* i były one ostatnią pozycją, która została napisana w Cieszynie, ale drukiem ukazała się dopiero wtedy, kiedy Zasadus już był na wygnaniu.

3 / POCZĄTKI CIESZYŃKIEJ BIBLIOTEKI PARAFIALNEJ

Książki Muthmana i Zasadiusa nieprzypadkowo znalazły się dziś w zasobach archiwalnych Tschammera. Tworzyły one załazek cieszyńskiej biblioteki parafialnej, a z czasem również szkolnej. Od 1709 roku odnotowujemy pierwsze darowizny książek dla parafii. Świadczą o tym odrębne adnotacje z dzienną datą donacji umieszczone na książkach (Picha 2016: 10).

Zasób biblioteczny poszerzał się dzięki darom okolicznej protestanckiej szlachty, np. Pelhrzimów z Trzenkowic, Żyrowskich z Żyrowic, Skrzeńskich z Hrziszcie i Szonowa, Stoltzów z Gostomki, Sobków z Kornic i innych, z których część sprawowała funkcje kolatorów zborowych. Darczyńcami były również rodziny pastorów i niektórzy członkowie zboru (Gabrys 2013: 19). Biblioteka gromadziła dzieła w języku czeskim, niemieckim, łacińskim i polskim. Z lektury katalogu sporządzonego w roku 1730 przez Jana Muthmana wynika, że księgozbiór w tym czasie liczył 277 pozycji. Znaczącą część stanowiła darowizna Jerzego Greupnera, sekretarza hrabiego Juliusza Gottlieba Sunegka z Jesenicy, która wzbogaciła księgozbiór w roku 1717 o 188 pozycji. Około 1750 r. księgozbiór kościelny został wzbogacony o bibliotekę szlachcica Jerzego Fryderyka Bludowskiego z Dolnych Błędowic, przekazany przez zięcia Adolfa Bogusława Schmelinga z Neuhagen wraz z jego zbiorami. Biblioteka kościelna liczyła już wówczas około 640 tomów (Gabrys 2011/12: 25).

Interesująca jest w tym kontekście wzmianka o początkowo drogomyskiej lokalizacji księgozbioru. Jerzy Fryderyk Bludowski, jako osoba wykształcona, miał zamiłowanie do książek i wiele z nich zgromadził. Jest wielce prawdopodobne, że biblioteka, później nazwaną Tschammera, znajdowała się w pałacu w Drogomyślu. Cieszyn ówczesnie (XVIII w.) ze względu na działalność Jezuitów, nie był idealnym miejscem do usytuowania ewangelickiej biblioteki. Jeszcze w 1724 roku, a więc już w czasie, kiedy budowano Kościół Jezusowy, spalono na rynku w Cieszynie książki, które przysłano dla wzbogacenia nowego zboru z Wrocławia. Odpowiedniejszym miejscem do lokalizacji biblioteki był więc Drogomyśl, położony na peryferiach Księstwa, ukryty pomiędzy licznymi stawami oraz lasami. Mogło to być zatem dużo dogodniejsze miejsce do przechowywania luteranckiego księgozbioru (Borowski 2018). Znaczący dar, składający się z około 500 woluminów, przekazał testamentem w 1778 r. bibliotece parafialnej Bogumił Rudolf Tschammer z Iskrzyczyna, szlachcic, adwokat ziemski oraz kasjer zboru cieszyńskiego, który do swego zbioru dzieł prawniczych, historycznych i politycznych dołączył tysiąc florenów austriackich

nowskich Górach, gdzie Zasadus pracował do końca życia. Zmarł 20 marca 1756 roku i pochowany został w krypcie dla luteranów.

4 Egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Tschammera pochodzi z roku 1729.

na funkcjonowanie biblioteki. Pozycje książkowe ofiarowane przez Bogumiła Tschammera były w większości niemieckie lub łacińskie, znalazło się wśród nich parę religijnych dzieł polskich. Dar ten przyczynił się niewątpliwie do tego, że na przełomie XVII i XVIII wieku nazwano bibliotekę parafialną w Cieszynie Biblioteką im. Bogumiła Rudolfa Tschammera (Picha 2016: 10–11).

4 / STAN DZISIEJSZY ZASOBÓW BIBLIOTECZNYCH

Obecnie zbiory Biblioteki i Archiwum im. B. R. Tschammera liczą około 23 000 woluminów, wśród których znajduje się 5 inkunabułów, prawie 5 000 starych druków, 322 rękopisy biblioteczne oraz ponad 17 000 książek i czasopism XIX i XX wiecznych (Biblioteka Tschammera: https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Tschammera). Najstarsze druki to głównie dzieła ze zakresu protestanckiej literatury teologicznej. Mniej liczną grupą są prace z dziedziny filozofii, prawa, historii, geografii oraz literatura klasyczna i nowożytna. Wśród wydawnictw XIX i XX-wiecznych dominują dzieła ze zakresu teologii, filozofii, pedagogiki, wydawnictwa słownikowe i encyklopedyczne, literatura piękna, prace historyczne dotyczące Śląska Cieszyńskiego. Archiwalia to XVI-wieczne śląskie akta religijne, prace związane z działalnością parafii cieszyńskiej, kazania pastorów, zeszyty i dzienniki szkolne (Sztuchlik 2010: 505–506). Najstarsze polskie druki w zbiorze Biblioteki Tschammera to tzw. Agenda oleśnicka⁵ wydana w Brzegu w 1715 roku oraz *Ewanjellie y lekcyje na niedziele doroczne y święta uroczyste polskie*, wydane we Wrocławiu w 1709 roku.

Do badań polszczyzny cieszyńskiej najbardziej jednak przydatne są te teksty, które napisane zostały dla tutejszej ludności lub ich autorami są rodzimi twórcy. Do nich należą wspomniane wyżej pozycje Jana Muthmanna, jak również dzieła Samuela Ludwika Zasadiusa oraz ich następców. Oprócz dzieł drukowanych Biblioteka Tschammera posiada bogaty zbiór rękopisów, wśród których dominują kazania protestanckich duszpasterzy cieszyńskich. Ze zachowanych do dziś zbiorów kazań wynika, że homilie wygłaszane w języku polskim były obowiązkiem. Wielu kaznodziejów nie pochodziło z Cieszyńskiego, ale opanowało język tutejszego ludu do tego stopnia, by móc wygłaszać mowy. Najstarsze z nich pochodzą z połowy XVIII wieku. Wśród tekstów złożonych w Bibliotece znajdują się kazania Jana Traugotta Bartelmusa, Jana Winklera, Wilhelma Raschkego, Jerzego Bogusława Heczki, Jerzego Filipka, Karola Michejdy i in. Treść kazań najczęściej odnosi się do wydarzeń roku kościelnego, ale w zbiorach znajdują się też kazania pogrzebowe, rocznicowe, wspomnieniowe, instalacyjne. Pomimo tego, że wszystkie odznaczają się wysokim stopniem opanowania języka polskiego przez piszących, odnajdujemy w nich elementy typowe dla języka ludności cieszyńskiej, mocno związane z jego mową codzienną (Raclavská i in. 2022: 72).

Na uwagę zasługuje również dokumentacja ewangelickiej szkoły przykościelnej w Cieszynie.⁶ Obejmuje ona różnorodne dziedziny edukacji, od zadań szkolnych, przez samodzielne

5 *Agenda to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstw Oleśnickiego y innych do niego należących Powiatów [...] a teraz kwoli kościołom polskim w pomienionym księstwie na pospolite używanie księży z niemieckiego na polski pretłumaczona. Wtóra Edycja.* Na postawie inicjałów G. B. A. O. autorstwo przypisano osobie Georgiusa Bocka. Pozycję wydano w Brzegu w roku 1715 (dostęp: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/29564/edition/26541/> [cyt. 2022-04-06]).

6 Szczegółowe informacje na temat szkolnictwa ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim znajdujemy m. in. w publikacji A. Różańskiej: *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu* (Różańska 2002).

wpracowania, po notatki i uwagi nauczycieli pisane po polsku. Wypracowania uczniów zamieszczone są w księgach z datacją od 1740 do 1850 roku. Analiza tych dokumentów wzbogaca naszą wiedzę na temat polszczyzny cieszyńskiej na przełomie XVIII i XIX w., zwłaszcza jej odmiany nieoficjalnej. Badane dokumenty pisane po polsku nasycone są elementami mającymi podłoże gwarowe, często o pochodzeniu staropolskim, a w warstwie leksyki zauważalne są wpływy czeskie i niemieckie. Wypracowania szkolne uczniów, pomimo tego, że chodzi o tłumaczenia z języka niemieckiego, są znaczącym świadectwem, jakim językiem posługiwała się ludność Śląska Cieszyńskiego w XVIII i do połowy XIX wieku.

Zasadniczo mniej informacji dotyczących języka znajdujemy w dzienniczkach uczniów, do których nauczyciele wpisywali uwagi skierowane do rodziców. Dzienniczki te znajdują się w Bibliotece Tschammera i jest ich ogółem 37. Wpisy w języku polskim pochodzą z lat 1778–1791 niestety tylko od dwu pedagogów, to znaczy, że na ich podstawie nie można wysnuwać ogólnych wniosków co do polszczyzny tamtego okresu. Interesujący jest jednak sposób charakterystyki uczniów podawany w osiemnastym wieku przez ich wychowawców. Obaj nauczyciele musieli bardzo dobrze znać rodziców swych wychowanków, bowiem uwagi w dzienniczkach przeznaczone do nich były formułowane w ich języku ojczystym. Zachowane polskie teksty w dzienniczkach uczniów pochodzą od nauczyciela Jana Mizi ze Skoczowa⁷ i Jana Gottlieba Kotschego⁸ (Raclavská 2017: 199–200).

Wracając do druków polskich zdeponowanych w Bibliotece Tschammera, stwierdzamy ich znaczny wzrost od połowy XIX wieku. Jest to związane z ogólnoeuropejskimi procesami narodotwórczymi, z tzw. Wiosną Ludów. Zainicjowanie ścisłych kontaktów z Polską, powstanie czasopiśmiennictwa cieszyńskiego, rozwój polskich szkół ludowych, jak również nasilenie polskiej działalności wydawniczej w Cieszynie wpłynęły na poszerzenie zakresu użycia polszczyzny ogólnej w wielu sferach, przede wszystkim w kontaktach oficjalnych (prasa, kościół, zgromadzenia publiczne) (Raclavská 1998: 126) jak również jako tworzywo tekstów artystycznych. Dokumentuje ten stan maszynopis sporządzony na użytek Biblioteki Tschammera na podstawie rękopisu Andrzeja Kotuli: *Szkoła polszczyzny* (oryginał znajduje się obecnie w Książnicy Cieszyńskiej). W zamysle autora miało to być pamiętnik wydarzeń okresu Wiosny Ludów, później jednak piszący zaczął umieszczać w nim utwory poetyckie i pieśni, niektóre były jego autorstwa, ale niektóre spisywał z innych źródeł. Wszystkie teksty Kotuli pisane są piękną polszczyzną ogólną. Podobnie prezentuje się przykładowo rękopis wykładu Karola Michejdy pt. *Konstytucja 3 maja 1791*, wygłoszonego w Zurychu w roku 1878, czy późniejszy Franciszka Michejdy pt.: *Piśmiennictwo i wydawnictwa ludowe na Śląsku austriackim* odczytany we Lwowie w roku 1894.

7 Mizia Jan (1754 Skoczów – 1801 Biała), pastor. Ukończył studia teologiczne w Lipsku, po czym został kaznodzieją w Królewcu. W latach 1778–1782 był nauczycielem w gimnazjum ewangelickim w Cieszynie. Później stał się proboszczem w Białej (od 1782) a w r. 1789 seniorem zachodniogalicyskim (Elektroniczny słownik biograficzny Śląska Cieszyńskiego: [cyt. 2016-10-20]).

8 Jan Gottlieb Kotschy był nauczycielem nowo utworzonej w r. 1776 piątej klasy szkoły ewangelickiej w Cieszynie. Przed tem uczył dzieci we wsiach cieszyńskich – w Ligocie i Śmiłowicach. Był ojcem Karola Kotschego duchownego ewangelickiego zajmującego się botaniką, autora pozycji *Książeczka o sadach i owocach* wydanej w Brnie w r. 1844 (Michejda 1992: 13, 116).

5 / ZAKOŃCZENIE

Zachowane w Bibliotece Tschammera polonica, powstałe pod koniec XIX wieku i później, dokumentują nie tyle stan polszczyzny cieszyńskiej, co zagadnienia narodowościowe, historyczne czy religijne. Badania tych tekstów mogą wnieść wiele nowych spostrzeżeń, a najbardziej przydatne są np. w badaniach stosunków etnicznych, wyznaniowych, działalności instytucji kultury, charytatywnych czy organizacji kościelnych na Śląsku Cieszyńskim.

Reasumując, należy podkreślić, że Muzeum Protestantyzmu – Biblioteka i Archiwum B. R. Tschammera, jak obecnie nazywa się ta instytucja, pełni ważne zadanie archiwizacji i udostępniania materiałów do badań historii języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim. Dzięki jej działalności konserwatorskiej zachowało się wiele cennych dokumentów, z których mogą korzystać naukowcy-śląskoznawcy wielu dziedzin.

ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE BOGUMIŁ RUDOLF TSCHAMMER LIBRARY IN CIESZYN AS A SOURCE FOR RESEARCH ON THE CIESZYN POLISH LANGUAGE

SUMMARY The establishment of the Tschammer Library in Cieszyn is associated with the beginnings of the Lutheran parish in 1709. Initially, it was a church library. The library stock was made up of gifts from the local Protestant nobility, families of clergy and believers. The library collected works in Czech, German, Latin and Polish. A significant gift, consisting of about 500 volumes, was donated by his will in 1778 to the parish library by Bogumił Rudolf Tschammer from Iskrzyczyn. Gradually, the book collection grew by further items. Today, the collection of the Tschammer Library consists of about 23,000 volumes, including 5 incunabula, about 5,000 old prints, 322 manuscripts and over 17,000 books and periodicals. The Museum of Protestantism - the Bogumił Rudolf Tschammer Library and Archive, as this institution is now called, fulfills the important task of archiving and sharing materials particularly important for research on the history of the Polish language in Cieszyn Silesia.

LITERATURA

- / Borowski J. P., 2018, *Dzieje Ewangelików w Drogomyślu, od zaprowadzenia reformacji do ogłoszenia Patentu tolerancyjnego w Księstwie Cieszyńskim*. Dostęp: <http://www.drogomysl.luteranie.pl/index.php?start=25> [cyt. 2022-02-22].
- / Gabryś M., 2013, Pierwsi donatorzy luterańskiej biblioteki kościelnej. Przyczynek do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. *Sobótka*, nr 1, s. 9–21.
- / Gabryś M., 2011/2012, K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. *Knihy a dějiny*, s. 21–38.
- / Kadłubiec D., 1992, Z dziejów polszczyzny cieszyńskiej. *Prace Filologiczne*, Tom XXXVII, Warszawa, s. 447–456.

- / Michejda K., 1992, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909). Z historii Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice, s. 15–172.
- / Picha J., 2016, *Cieszyńskie druki polskie w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera jako wyraz kultury ewangelików Śląska Cieszyńskiego (do 1918 r.)*, (praca doktorska), Katowice.
- / Raclavská J., 2018, Osiemnastowieczne reguły „dla świętego przedsięwzięcia, doświadczania a polepszania” jako zabytek polszczyzny cieszyńskiej. *Staropolskie teksty i konteksty*, 2018, 8 (1), s. 149–157.
- / Raclavská J., 1998, *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku (Polský jazyk na Těšínsku v 19. století)*, Ostrava.
- / Raclavská J., 2017, Nauczyciel a uczeń – teksty w dziennikach wychowanków Gimnazjum Ewangelickiego w Cieszynie. *Jazyk v kultúre, kultúra v jazyku 3. Język w kulturze, kultura w języku 3*, Prešov, s. 198–206.
- / Raclavská J., Kolber U., Szymczek J., 2022, *Kazania cieszyńskie. O ich języku w kościele luterzańskim*, Czeski Cieszyn.
- / Różańska A., 2002, *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu*, Czeski Cieszyn.
- / Sosna W., 2015, *Barwy protestantyzmu*, Katowice.
- / Sztuchlik J., 2010, Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007–2010. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn, s. 502–523.
- / *Elektroniczny słownik biograficzny Śląska Cieszyńskiego*. Dostęp: <https://katalog-slownik.kc-cieszyn.pl> [cyt. 2016-10-20].
- / *Mizia, Jan (1754–1801)*. Dostęp: <https://katalog-slownik.kc-cieszyn.pl/document/93369> [cyt. 2016-10-20].

Literatura podmiotowa

- / Bock G., 1715, *Agenda to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstwa Oleśnickiego y innych do niego należących Powiatów (...) a teraz kwoli kościołom polskim w pomienionym księstwie na pospolite używanie księży z niemieckiego na polski przetłumaczona. Wtóra Edycja*, Brzeg. Dostęp: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/29564/edition/26541/>, [cyt. 2022-04-06].
- / Muthman J., 1716, *Wierność Bogu y Cesarzowi czasu powietrza morowego należąca / á pokazána przez Janá Muthmána / Slugę Ewanieliey przy kościele Jezusowym przed Cieszynem. Drukował w Brzégú/Gottfried Tramp / 1716*, Brzeg.
- / Muthman J., 1718, *Odnowienie Przymierza Chrztu świętego (albo związku z Bogiem) Ku każdodzienney pobożności: Z roznemi Sentencjami Poćiesznemi Z Biblijej świętey; Y niektoremi Modlitwy*, Brzeg.
- / Muthman J., 1720, *Sto Reguł Żywotá, ktore káždy Chrześcíanin przy początku albo skończeniu każdego tydniá, Dla świętego przedsięwzięcia, Doświadczania á polepszenia á Po używaniu ś. wieczery dla codziennego Záchowánia odnowionego przymierza Chrztu świętego; Powolno czytać, Pilnie uważać, á Pobożnie wykonywáć ma. Z przydatkiem: Modlitwy do p. Jezusá, á historiey o pobożnym dzieięciu*, Brzeg.